

John CONNELLY, *Od naroda do nacija. Povijest istočne Europe, Fraktura*, Zagreb, 2022., 1192 str.

Djelo Johna Connellyja obrađuje izrazito kompleksnu povijest naroda istočne i jugoistočne Europe od početka 19. stoljeća sve do recentne suvremenosti. Obuhvaćena je povijest naroda na razdjelnici između „klasične“ zapadne i srednje Europe i područja koja su obuhvaćali bivše Rusko Carstvo i Sovjetski Savez. Obradena je povijest današnjih Poljaka, Čeha, Slovaka, Mađara, Rumunja, Bugara, Srba, Hrvata i Slovenaca. Međutim, rubno je obradena i povijest Bošnjaka, Crnogoraca, Makedonaca i Ukrajinaca s područja nekadašnje Austro-Ugarske. Također je dijelom prikazana i povijest naroda koji su dominirali nad tim područjem što uključuje Nijemce, Ruse i Talijane. Već samo ovo nabrojano objašnjava kompleksnost koja je vidljiva i u broju stranica (1192), a monografija je tiskana relativno sitnim fontom. Djelo predstavlja prijevod izvornika na engleskom jeziku *From Peoples into Nations* koje je 2020. godine izdao Princeton University Press, renomirani izdavač. Prikaz engleskog teksta dao je Tomislav Kardum na portalu historiografija.hr (<https://historiografija.hr/?p=28279>) s nekim kritičkim obječijama. Djelo je preveo Vuk Perišić koji je intervenirao bilješkama u sam tekst kod slučajeva očividnih faktografskih pogrešaka. Autor Connelly predaje povijest na poznatom Sveučilištu Berkeley te se u dosadašnjoj karijeri bavio pitanjem razvoja totalitarnih društava, ali i odnosom katolicizma prema židovstvu (*From Enemy to Brother: The Revolution in Catholic Teaching on the Jews*, 2012.).

Knjiga je podijeljena na pet dijelova uz Uvod i Zaključak. Prvi dio nosi naslov „Nastanak nacionalnih pokreta“ (45 – 202) i obrađuje narode koje autor klasificira kao dio „istočne srednje Europe“ gdje pokušava orisati povijest od kraja ranog novog vijeka do početka nacionalnih pokreta. Posebno je poglavlje posvećeno jezičnom nacionalizmu te nastanku nacionalizma kod Poljaka i Srba kod kojih su posebnu ulogu imali (ne)uspješni ustanci tijekom 19. stoljeća. Drugi dio, „Propadanje carstava i uspon moderne politike“ (203 – 416), bavi se razdobljem od „Proljeća naroda“ 1848./1849., sloma carstava (Njemačkog, Austro-ugarskog i Ruskog) te omasovljenja nacionalizma. Autor vidi u nacionalizmu i socijalizmu neprijatelje liberalizmu i tomu posvećuje posebno poglavlje. Posebno je poglavlje posvetio seljačkim pokretima kao specifičnom obliku političkog djelovanja u srednjoj i jugoistočnoj Europi. Treći dio, „Neovisna istočna Europa“ (417 – 548), opisuje razdoblje između dva svjetska rata gdje govori o neuspjehu načela nacionalnog samoopredjeljenja (primjeri Čehoslovačke, Jugoslavije, ali čak i Poljske – ukrajinsko pitanje), nastanku autokratskih režima i fašizma

te nastanku antifašizma. Četvrti dio, „Istočna Europa kao dio nacističkog i sovjetskog imperija“ (549 – 856), opisuje izrazito kompliciranu povijest Istočne i Jugoistočne Europe tijekom Drugog svjetskog rata i poraća. Objašnjava se Hitlerovo vođenje rata, holokaust (naslov potpoglavlja: „Što Dante nije vidio: Holokaust u istočnoj Europi“), porobljavanje Istočne Europe kroz staljinistički totalitarni sustav, pokušaje rušenja tog sustava preko Mađarske revolucije 1956., „Pražskog proljeća“ 1968. i poljskog pokušaja osamostaljenja od sovjetske (ruske) vlasti. Također je autor uočio proces nacionalizacije komunističkog sustava kroz razne oblike netrpeljivosti prema susjednim narodima, npr. Rumunja i Slovaka prema Mađarima, Bugara prema Turcima ili Poljaka prema Nijemcima. Ovaj se dio sadržajno podudara s remek djelom Timothyja Snydera *Krvava prostranstva : Europa između Hitlera i Staljina* (hrv. prijevod 2018). Peti dio, „Od komunizma do liberalizma“ (857 – 984), opisuje recentna povijesna zbivanja od pada komunizma, ratova na području bivše Jugoslavije i njezina raspada, kao i raspada Čehoslovačke i Sovjetskog Saveza. S ulaskom navedenih naroda u Europsku uniju i prvih godina djelovanja u njoj završava se praćenje povijesti ovih područja.

Na unutrašnjoj strani korica knjige stoji preporuka Victora Sebestyena iz *Sunday Timesa*: „Ako želite razumjeti zašto neliberalne demokracije nisu nova ideja ili kako se u Mađarskoj, Poljskoj i na Balkanu pojavio niz vođa poput odjeka mračnog doba povijesti našeg kontinenta, ova izuzetna knjiga rasvijetlit će vam događaje posljednjih dvjesto godina u ovoj regiji.“ Upravo je ova pohvala najveća mana i vrlina knjige ovisno iz kojeg je kuta gledate. Gledajući iz zapadne perspektive, ova knjiga nudi za njih plauzibilna objašnjenja zašto se istočnoeuropski narodi ponašaju upravo kako se ponašaju. Pojednostavljeno rečeno, oni se ponašaju sukladno „lošem“ etničkom nacionalizmu, dok se zapadne zemlje ponašaju sukladno „dobrom“ patriotskom osjećaju, ma što god oboje značilo. Iz (jugo)istočnoeuropske perspektive, takav pogled zapadnih znanstvenika, ali i šire političke javnosti, predstavlja nastavak kolonijalnog, točnije rečeno imperijalnog pogleda na prošlost i sadašnjost gdje su neki (čitaj: veliki) pozitivci, dok ovi drugi teško mogu slijediti „pravilan tijek povijesti“. U svakom slučaju, neliberalne tendencije nisu samo svojstvene navedenim zemljama. Bilo je razvidno da su najoštrije mjere za vrijeme pandemije bolesti COVID-19, gotovo na granici totalitarnih razmjera, poduzimale zemlje koje su na glasu kao izrazito liberalne kao što su Kanada, Australija, Novi Zeland ili Austrija u Europi. Također i razni *woke* i *cancel* pokreti, tako omiljeni u dijelu akademskih zajednica sjeverne Amerike i Europe, su u svojoj biti protuliberalni. Stoga bi raspravu što je nešto liberalno, a što nije liberalno, a osobito što je „odjek

mračnog doba povijesti“, trebalo kod pisanja ovakvih monografija što je moguće više izbjeavati.

Autor ima lijep stil pisanja i čitati ovu monografiju nije dosadno, dapače. Međutim, nekada ta želja za pitkošću teksta, pa čak i teatralnošću, bude nauštrb točnosti. Navedeni primjeri netočnosti i krivih interpretacija samo su dio uočenih problema, a dolje navedeni primjeri odabrani su izborom predstavljača ove knjige. Već prva rečenica knjige poprilično je diskutabilna: „U Europi je 1914. izbio rat zbog djela počinjenog u ime naroda za koji nitko do tada nije čuo“ (11). Baš da nitko nije čuo za Južne Slavene jer se na to referira autor, prilično je netočno. Ako ništa drugo, uoči Prvog svjetskog rata bila su dva Balkanska rata koja su bila top tema europske politike i novinstva. Pisanje o ovako raznorodnim područjima s različitoj povijesnoj, etničkoj (u predmodernom smislu), religijskoj, kulturološkoj, pa čak i civilizacijskoj razini nije lako. Iznimno je teško uspostaviti generalizacije i izdvojiti ključne procese. Connelly se nije libio tog poduhvata što izaziva duboko poštovanje čitatelja. Međutim, takav pristup skriva mnoge stranputice i poteškoće. Kako generalizirati stvari, a da ne ispadne pogrešno? Ponekad autoru to uspijeva, ali ponekad ne, kao na str. 18 gdje je naveo da se sela u današnjoj Slovačkoj nisu u bitnosti razlikovala od sela u kojima su živjeli roditelji Gavrila Principa. Teško da je prosječno slovačko selo oko 1880. npr. izgledalo isto kao selo Obljaj u Općini Bosanskog Grahova, Principova rodnog mjesta. To otvara drugu temu znanu kao lokalno znanje koju često pisci ovakvih djela široka zamaha nemaju. To se vidi kod opisa rezultata atentata na Stjepana Radića (29) gdje je kralj iz srpske dinastije ponudio Hrvatima samostalnost, a oni su to odbili. Autor očito nije čuo za prijedlog amputacije i stvaranje Velike Srbije uz malenu hrvatsku državu. Ili Tito je štitio (34) „Srbe, Židove i druge od fašističkog genocida“ (bez navođenja cijene za to), a Jugoslavija bi opstala da je ušla u Europsku uniju „najnovijoj verziji habsburškog carstva“. Ali prema Connellyju, južnoslavenska ideja bila je duboko ukorijenjena u svijest jer „govornici protohrvatskog i protosrpskog jezika koji su se u sedmom stoljeću naselili na području koje će postati Jugoslavija slutili su svoju bliskost, ali i različitost“ (54). Odakle mu ta ideja jer na istoj stranici govori da stanovnici tih kraljevina nisu imali modernu nacionalnu svijest, što jest točno kao i u svim srednjovjekovnim monarhijama. Ali kako su onda u 7. stoljeću bili svjesni svoje bliskosti, ne znamo. Ima i bizarnih faktografskih netočnosti kad se piše da su do kraja 17. stoljeća muslimani (religijska odrednica) činili 79 % bosanskog stanovništva (str. 69), ali kasnije piše da se nakon stvaranja srpske kneževine u prvoj polovici 19. stoljeća pravoslavno stanovništvo iseljavalo iz Bosne koja je tada postala dominantno muslimanska (194). Kod Bosne i Hercegovine ima još

netočnosti kao npr. da je ustanak 1875. započeo u Nevesinju (275) iako je već više desetljeća utvrđeno da je započeo u Gabeli. Ili Kallaya naziva guvernerom BiH (287) iako je on bio zajednički ministar financija Monarhije. Pomalo je začuđujuće da je autor koji proučava istočnoeuropske narode tako površno interpretirao Hrochovo djelo o procesu nacionalne integracije malih, preciznije rečeno potlačenih naroda kao npr. na str. 165 gdje on točno iznosi vremensku podjelu razvitka nacionalnih pokreta, ali onda to pojednostavljuje na pitanje razvitka školstva sve u kontekstu borbe bečkih Nijemaca protiv čeških škola u glavnom gradu Monarhije kojem bi, navodno, prijetila opasnost da postane češki grad. S druge strane, nije istaknuo bit Hrochova otkrića da su nositelji nacionalnih pokreta, tj. patriotskih grupa prema Hrochovoj nomenklaturi, imali različito socijalno podrijetlo nego u sličnim procesima kod velikih, dominirajućih nacija. Osobito je „zanimljivo“ da Connelly jedva primjećuje bitnu ulogu (katoličkog) svećenstva u procesima nacionalne integracije malih nacija. Ima i pravih „revolucionarnih“ otkrića kao npr. na str. 172 gdje doslovno piše: „Čini se da su Poljaci i Srbi posjedovali nacionalnu svijest prije nastanka modernih nacija. Broj nacionalno svjesnih ljudi je u Poljskoj 1800. mogao biti oko milijuna ali u osmanlijskim područjima, na prostoru od Makedonije i Kosova do Bosne i hrvatskih granica, broj nacionalno svjesnih Srba bio je vjerojatno znatno veći.“ Prva čudna stvar da je broj nacionalno svjesnih Srba, a govorimo o predmodernom društvu, veći nego u Poljaka. Druga nevjerojatna stvar da je autor našao oko 1800. toliki broj nacionalno svjesnih Srba od Makedonije do npr. zadarskog zaleđa. Kao što je poznato svakom boljem hrvatskom studentu povijesti, srpska nacionalna ideologija počela se širiti u Habsburškoj Monarhiji u drugoj trećini 19. stoljeća i za to su bili najzaslužniji srpski trgovci i pravoslavni kaluđeri o čemu jasno govore odgovori Grubkovića, Milinovića i Berčića na upit Kukuljevića Sakcinskog. Našlo se tu i netočnih reinterpetacija kod hrvatske povijest gdje je politika Stjepana Radića u Kraljevini SHS okarakterizirana na način da je on „postao, međutim, isuviše kruto principijelan i impulzivan i pokazivao je nespremnost na razumni kompromis“ (404). Za podsjetnik čitatelju, Stjepan Radić je samo u nekoliko godina odbacio republikanski naziv u imenu stranke, pa je ušao u koaliciju s Pašićem, priznao Karađorđeviće za monarhe, pa se pomirio s Pribičevićem, pa formirao Seljačko-demokratsku koaliciju s prečanskim Srbima, pa ulazio u Seljačku internacionalu itd., a dosljedno se zalagao za mirotvornu politiku. Stjepan Radić bio je sve prije nego „isuviše kruto principijelan“ i „nespreman na kompromis“. Autoru je Ante Starčević dominantno poznat po „radikalnoj“ mržnji prema Srbima i ne vidi druge aspektne njegova djelovanja (primjer str. 574).

Connelly je oštro i točno opisao fašističke režime i nacizam u istočnoj Europi. Međutim, kod opisa komunističkog sustava bio je kudikamo blaži. U tom ozračju prolazi bez komentara da u Poljskoj „partijski dokumenti ukazuju da je Partija bila pod trajnim pritiskom politički aktivnog svećenstva koji je komunizam smatrao tuđim i neprijateljskim“ (693). Mogao bi se izvući zaključak da je progon Katoličke crkve u Poljskoj, u biti, bio opravdan. Autor nalazi dvije prednosti planske privrede u sovjetskom bloku, a to su ukidanje neizvjesnosti kapitalizma i, prema njemu, iznimni razvoj obrazovanja i zdravstvene zaštite (698). Sukladno tom opisu, stope gospodarskog rasta u društvima sovjetskog tipa bile su nenadmašive od tridesetih do šezdesetih godina 20. stoljeća (699) i prema tome sovjetski je sustav hranu učinio jeftinom „dokidanjem tržišnih zakonitosti“ „prisiljavanjem seljaka da stupe u zadruga“ (700 – 701). Glede razvoja obrazovanja i zdravstvene zaštite, autor nije dao odgovor zašto su zemlje Zapada s kapitalističkim gospodarskim sustavom imale dulji životni vijek od zemalja istočnog bloka. Zar se zapadnoeuropske, ali i nerazvijenije mediteranske zemlje nisu uspjele modernizirati i bez staljinističke modernizacije koja je izazvala ogromne žrtve i patnje stanovništva? Također se može postaviti pitanje zašto su zemlje kao što su Španjolska, pa čak i Portugal, koje su imale povijesno iskustvo fašizma, bile u trenutku sloma komunističkog sustava (1989.) razvijenije od npr. Čehoslovačke ili Istočne Njemačke koje su se prije ulaska u komunistički sustav ubrajale među najrazvijenije dijelove Europe. Oko jeftine hrane ne bi trebalo ni raspravljati jer do sloma komunističkog sustava distribucija dobara široke potrošnje, što uključuje i hranu, bila je podvrgnuta sustavu racioniranja, a nestašice na tržištu bile su češće pravilo nego izuzetak. Što tek reći o dostupnosti hrane za vrijeme Holodomora u Ukrajini 1932. i 1933. godine?

O pristupu razdoblju raspada Jugoslavije 90-ih godina, neka čitatelj prosudi sam. Na ovom mjestu prenosim autorovo uvodno objašnjenje da bi se shvatio njegov stav: „U vrijeme kada je veći dio istočne Europe težio mirnoj integraciji sa Zapadom, u Jugoslaviji su se pojavile snage – u Srbiji, ali u Hrvatskoj i Sloveniji – koje su ime etničkog nacionalizma (a to smo vidjeli da je ružna riječ, op. A. B.) htjele podijeliti multinacionalnu državu“ (929). Iako je autor ranije u tekstu predviđao da je Jugoslavija mogla ući kao zajednička država u Europsku uniju, a narodi su od stoljeća sedmog osjećali bliskost, kod rasprave tko je kriv za krvavi raspad države poziva se na dublje povijesno iskustvo: „Drugim riječima, raspad Jugoslavije ne daje se objasniti promatranjem jednog područja, jednog vođe ili jednog desetljeća. Uzroci su dublji, kompleksni i mogu se pratiti generacijama unatrag, svakako u osamdesetim godinama, što je još važnije u šezdesetim, ali i daljnjoj prošlosti, u potisnutim sjećanjima na nekadašnje sukobe“ (930).

Ipak, treba jasno reći da je autor promatranim narodima pristupio dobrohotnom kritičnošću pripadnika „razvijenije“ kulture Zapada i nije iskazivao prijezir spram njih. Od tog načela je odstupao, prema mojoj prosudbi, u slučaju Rumunja. Prema njima nije iskazivao ni dobrohotnost ni naklonost. Primjera za to ima više, ali istaknut ću da je, prema njemu, rumunjska elita 19. stoljeća oslikana kao dosljedno antisemitska koja ne želi dobro svom narodu: „Da je vladajuća elita doista htjela unaprijediti rumunjsko društvo, najjednostavniji način bila bi agrarna reforma koja bi bezemljaše preobrazila u vlasnike zemlje zainteresirane za dobit i produktivnost. Bilo je znatno lakše za zaostalost rumunjskog društva i ekonomije optužiti navodno opasne židovske posrednike – sakupljače poreza, trgovce, mjenjače novca...“ (304 – 305). Citirajući povjesničara Alberta Lindemanna, utvrdio je da (rumunjska, op. A. B) mržnja prema Židovima nigdje „nije postala tako važna sastavnica nacionalnog identiteta i tako strastvena opsesija njene intelektualne elite“ (306). Rumunjske elite, „prije negoli u drugim zemljama (...) razvile sumnjičavost spram ambivalentnih dobrobiti liberalizma i tu su sumnjičavost ostavile u nasljeđe svojim sinovima i unucima koji tridesetih godina dvadesetog stoljeća neće pružiti otpor autoritarnoj i fašističkoj vladavini“ (307). Ili ocjena da su liberali bili i nacionalisti (307) što je samo po sebi, prema autorovoj prosudbi, *crimen* (307).

Pisati djela ovakva opsega i sadržaja nije lagano. Svaki autor ograničen je svojim znanjima i dostupnošću literature o pojedinom narodu. Connelly je pokazao intelektualnu hrabrost upustivši se ne u baš mali poduhvat. Na kraju bih ipak pozvao čitatelja da pročita ovu knjigu. U prvom redu shvatit će kako dobar dio etablirane intelektualne zapadnjačke elite gleda na nacionalni razvitak naroda (jugo)istočne Europe i kako objašnjavaju njihov sadašnji položaj. Iako djelo ima pozamašan broj stranica, tekst je čitak i prohodan, a čitatelj će nešto i naučiti, uz provjeru ponuđenih podataka.

Ante Bralić